

Οι χρόες στα σλαφόφωνα μουσικά βιβλία από τη Βουλγαρία

Πρόλογος

Η μελέτη και η προσωπική έρευνα για τα γένη και τα διαστήματα της ψαλτικής στη Βουλγαρία, αποτέλεσαν την αφορμή της επιλογής του θέματος. Κατ' αρχάς τη συζήτηση για το θέμα των χρόων μπορεί να παρακολουθήσει κανείς στα θεωρητικά βιβλία Βουλγάρων συγγραφέων από το 19ο-20ο αι., όπου βλέπουμε πολλές φορές οι γνώμες επί του θέματος να δίστανται. Κατά δεύτερον, μέσα στην πράξη των σημερινών διακόνων του αναλογίου, διαπιστώνουμε ότι μερικοί ακολουθούν τη «βουλγάρικη» πράξη, άλλοι – την «ελληνικήν», και άλλοι πάλι – την «οθωμανική». Αυτές οι ασυμφωνίες ή διαφορές, που ενίοτε αναζωπυρώνουν προστριβές και διαμάχες, εδώ αντιμετωπίζονται ως πολύτιμο υλικό για μία συγκριτική έρευνα για τον χώρο της Βουλγαρίας. Δεν είναι λίγα και τα ερωτήματα στα οποία η μελέτη καλείται να δώσει απάντηση. Ερωτήματα όπως: «Πώς προέκυψαν τόσες ερμηνείες, που σύμφωνα με τους αντίστοιχους ψάλτες θεωρούνται σωστές;», «Πρόκειται για διαφορές δασκάλου – παράδοσης ή είναι ζήτημα διαφορετικής αντίληψης και θεωρητικής;», «Τι μας αναφέρουν οι πηγές;», «Υπάρχει κάτι το αδιαμφισβήτητο σωστό;» - βρίσκονται στο στόχαστρο της εν λόγω έρευνας εδώ και πολύ καιρό. Σύμφωνα με τις πηγές και τη ζώσα πράξη παρουσιάζονται κάποια συμπεράσματα, άγνωστα έως τώρα τουλάχιστον στη βουλγαρική μουσική θεωρία.

Σκοπός της εισήγησης παραμένει η περιγραφή της θεωρητικής και, όσο το δυνατόν της πρακτικής παράδοσης, προκειμένου να γίνει μία σύνοψη των δεδομένων και διατύπωση ζητημάτων έρευνας. Εκφράζεται η ελπίδα ότι το νέο υλικό που παρουσιάζεται από τη Βουλγαρία θα φανεί χρήσιμο στη συνολική έρευνα για το θέμα των χρόων εν γένει.

Εισήγηση

Πρώτον να πούμε ένα χαρακτηριστικό γεγονός, ότι μετά την μεταρύθμιση των τριών διδασκάλων τα θεωρητικά εγχειρίδια της ψαλτικής στη σλαβόφωνη παράδοση δεν εκδίδονται και μάλλον δεν σκέπτονται χώρια από τα ψαλτέα βιβλία. Τα βιβλία αυτά (μέχρι τα μέσα του 20 αι.) ακολουθούν την παλαιά πράξη της *προθεωρίας*, έχοντας μπροστά των ύμνων σαν πρόλογο μιά, μικρή πλέον, θεωρητική εισαγωγή.

Μετά από τα πρώτα τυπομένα, μόνο ψαλτικά, σλαβονικά βιβλία στο Βουκουρέστι (1847), εκδίδεται υπό του Angel Ivanov – Sevliets με «σφραγίς πατριαρχική» το *Αναστασηματάριον* το 1859 όπου στον πρόλογο του, αν και δεν εξηγεί τις χρόες, δίδει τα διατονικά διαστήματα γενικά:

Τόνος:	Μείζων –	12 μόρια
	Ελάσσων –	9 » »
	Ελάχιστος –	7 » »
	Ημιτόνιο –	4 » »

Ύστερα ο ίδιος στην άλλη λιθογραφική έκδοση του αυτού βιβλίου (1896) λέγει πίο συγκεκριμένα το εξής: «Αι φθορές δεικνύουν [την αλαγή] της φωνής και λύονται η μία από την άλλη...Εναρμόνιαι ή **εξωτερικαί** φθορές είναι: Adjem, Mustaár, Hesabur και Chissar (Аджем, Мустаар, Несабуρ и Чиссар)»

«Adjem – ‘κλιτόν’ στα ελληνικά – όταν γράφεται στο Ζω, τόσο κοντά πηγαίνει στον Κε, που σχεδόν δεν αντιλαμβάνονται τα τρία μόρια ανάμεσα του Κε και Ζω. Και δείχνει τέτοια γλύκα οσάν να είναι Γα–Βου–Γα–Δι–Κε–Δι–Γα–Βου–Γα.»

«Mustaár (Müştear) – ‘ζυγός’ στα ελληνικά – δεσπόζει σε 4 φωνές από Δι προς τα κάτω. Και όταν κατεβαίνει από τον Δι στον Γα παίρνει 4 μόρια όπως ο πλ. Β´ ήχος. Το ίδιο και απ’ το Βου στον Πα.»

«Hesabur (Nişabur) – ‘κλιτόν’ στα ελληνικά – δεσπόζει σε 4 φωνές από Δι προς τα κάτω, κατεβαίνοντας Δι–Γα σαν ο πλ. Β ήχος – 4 μόρια, έπειτα (Γα–Βου) 12 και Πα – Νη είναι στις θέσεις των. Και τέτοια γλύκα δίνει λέγοντας Δι–Γα–Βου σαν να πεί Γα–Βου–Πα. Γι’ αυτό και οι μαρτυρία του Δι είναι το σημείο του Γα, ενώ του Βου – το σημείο του Πα.»

«Chissar – ‘σπάθη’ στα ελληνικά – θέλει χαμίλωση πάνω απ’ αυτό και ύψωση κάτω απ’ αυτό». Εδώ ο Angel Ivanov δεν δίνει καμία επεξήγηση προς τους αριθμούς/μόρια των διαστημάτων. Αυτό που λέγει είναι ότι «η ενεργεία της φθοράς απλώνεται μόνο σε μία βαθμίδα με *ημιφωνία*», δηλ. γύρο από τον σημειωμένο με το *Χισάρ* φθόγγο, χωρίς να καθορίζει το μέγεθος της κινήσεως της φωνής.

Το άλλο τυπωμένο με μικρή «προθεωρία» ψαλτικό βιβλίο είναι η 4-τομη αγιορείτικη *Ανθολογία* 1905. Σχετικά με τις χρώες αναφέρει ότι λέγονται απλώς «φθορές» (όχι «χρώες») και **δεν** τις δίνει ονόματα, μόνο τα σημάδια. Τον Mustaár (ζυγό) κατατάσσει ως «χρωματική φθορά» ενώ το Nishabur (κλιτόν) καθώς και Adjem ως εναρμόνιον. Για το Chissar δεν αναφέρει τίποτε. Για την ενεργία των λέγει ούτως: «το Nishabur δεσπόζει σε τέσσερα διαστήματα προς τα κάτω και ζητεί Γα και Βου σε ανέβασμα, αόριστα. Στο Mustaár (ζυγός) ζητεί Γα και Πα σε ανέβασμα, πάλι αόριστα. Αυτή η «αόριστη» επεξήγηση των αλλαγών διαπιστώνει το σπουδαιότερο κριτήριο για την εκμάθηση της εκκλησιαστικής μας μουσικής – την επίγνωση της προφορικής παραδόσεως. Διαφορετικά, όποια και ανάλυση να γραφθεί, έστω και η πιο επιστημονική ήτε μαθηματικά σωστή, δεν θα επαρκεί. Η κάθε ανάλυσις δεν έχει

να κάνει τίποτε με τη ζωή, με το νόημα (όχι την σημασία) ενός μουσικού φαινομένου. Με τον ίδιον τρόπο η *Ανθολογία* περιγράφει τις αλλαγές στο διατονικό τετράχορδο για να βγεί το χρωματικό γένος. Να υπενθυμίσουμε ότι η εξήγηση αυτή είναι πολύ παραδοσιακή – οδигεί προς τον Χρύσαντο και τα αρχαία ελληνικά θεωρητικά.

Και φθάσαμε σε ένα πολύ σημαντικό για την ιστορία μας ψαλτικό θεωρητικό – αυτό του Peter Saraphon του 1913. Σχετικά με τις χρώες, στη προθεωρία πάλιν, λέγει: «το σημείο αυτό (εναρμόνιος φθορά) στην *έξωθεν* μουσική ονομάζεται αρραβο-τουρκιστί Adjem. Η άλλη φθορά (τάδε) ονομάζεται Nishabur; η άλλη φθορά (τάδε) ονομάζεται Chissar και τέλος, η φθορά (τάδε) ονομάζεται Mustaár. Και όλες αυτές οι φθορές έχουν ίδιον κλίμακα /ιδιάζουσες κλιμακές. Ο Saraphon ονομάζει Mustaár «хроматично отклонителен знак – χρωματικά τρεπομένη φθορά», δηλ. την πλαισιώνει στο χρωματικό γένος, αλλά τελείως διαφορετικά από ο,τι αναφέρουν τα ελληνικά και άλλα βουλγάρικα θεωρητικά: Δι–Γα–Βου–Πα–Νη αντιστιχούν σε αριθμούς 6–12–6–18.

Γενικά το βιβλίο του Saraphon μας κάνει εντύπωση (ανοίγω μιά αναγκαία παρένθεση), ότι δίδει όλα τα διαστήματα σύμφωνα με το συγκεκριμένο σύστημα της ευρωπαϊκής μουσικής, βασιζοντας μάλιστα τις θέσεις του πάνω σε συγγράμματα, όπως γράφει, «του Μισαήλ. Μισαϊλίδης και Νικόλαος. Παγανάς» – ακολουθών, «τη θεωρία των τελευταίων, που είναι παρόμοια μ' εκείνη των αρχαίων ελλήνων [των «αρμονικών», δηλ. του Αριστοξένου]», και όχι βέβαια στη Επιτροπή του 1881, ούτε στο Χρίσαντο, ούτε στη προφορική ήτε γραπτή (πρίν απ' αυτόν) μας παράδοση. Θα δούμε έπειτα στην ιστορία, ότι η θέση αυτή του Saraphon έπεξε συντελεστικό ρόλο στα γραπτά θεωρητικά της Βουλγαρίας και στη ευαρμογή των συγκεκριμένων διαστημάτων για μετάφραση, εξήγηση και, τελικά, ερμηνεία των ύμνων της εκκλησίας μας. Τα άλλα φθορικά σημεία έχουν τους εξής αντιστίχους αριθμούς: Adjem από τον άνω Ζω προς τα κάτω ούτως· 6–12–12–12–6–12–12–12; Nishabur από του άνω Νη προς τα κάτω ούτως· 6–12–12–6 (Δι γίνεται ίσον του Γα) –12–12–12; Chissar από τον άνω Πα προς τα κάτω ούτως· 12–12–6–6–18–6–12.

Τα άλλα θεωρητικά κείμενα και σχολικά βιβλία (π.χ. 1905 Σύντομον *Αναστασιματάριο* του Manassii Porptodoron 1905 – η πρώτη προσπάθεια για εξίσωση ευρωπαϊκών και εκκλησιαστικών διαστημάτων –, 1935 του αρχ. Amvrosii, 1940 του Mircho Bogoev κ.α.) σχετικά με τις χρώες δείχνουν γενικά την επανάληψη αυτής της λανθασμένης θέσης του Peter Saraphon όσον αφορά τα διαστήματα των χροών ιδικά και στα γένη γενικά. Κάνει εντύπωση πως ένα καθαρό, το λιγότερο παράλογο λάθος είχε ληφθεί απο τους επομένους συγγραφείς

χωρίς καμία σχεδόν αμφισβήτηση ως απόλυτη αλήθεια – η συγκερασμένη κλίμακα ως δυνατότητα σκέψεως και γραφικής έκφρασης της ανατολικής ψαλτικής τέχνης.

Επίλογος

Ούτως φθάνουμε στη πιο-μεγάλη απορία α) μέσα στη θεωρία και β) ανάμεσα θεωρία και πράξη των χρόνων.

α) Πρώτον, όλα τα βιβλία (και η προφορική παράδοση) ανεξερétως παραδέχονται την «έξωθεν» και μόνο προέλευση των χρόνων, την οθωμανικήν (αρραβο-πέρσικη) δηλαδή. Ποτέ δεν χρησιμοποιόνταν τις αντίστοιχες ελληνικές. Και υπογραμίζουν την λέξη «έξωθεν, εξωτερική» τη στιγμή που οι συγγραφείς ήξεραν τα ελληνικά και την ελληνόγλοση ψαλτική θεωρία. Σ' όλες τις άλλες περιπτώσεις πάντα δίνουν την ελληνικήν λέξη δίπλα της σλαβικής. Όμως, παρ'όλο που χρησιμοποιούσαν την οθωμανικήν ορολογία, δεν εξηγούσαν σε καμία περίπτωση τις χρώες με το τρόπο και τις κλίμακες των Μακάμ. Επίσης ούτε η σημερινή ούτε η παλαιά θεωρία των παραπάνω Μακάμ δεν συμπίπτει στα γραμμένα περί των χρόνων. Βλέπουμε και την άλλη παραξενιά – ενώ οι χρώες «έχουν σίγουρα οθωμανικήν προέλευση» στο εκκλησιαστικό άσμα, γίνεται μεγάλη προσπάθεια για μια «μη οθωμανική» (ούτε αρραβική, μήτε περσική, μήτε ελληνική) εξήγηση η οποία φθάνει μέχρι ανοησία – η μεταφορά τους πάνω στο Ρiανο και το πεντάγραμμο!

β) Η πρακτική ψαλτική των χρόνων δεν έχει επίσης σταθερή ερμηνεία. Κανένας ψάλτης δεν χρίσισμοποιη παρά μόνο τις οθωμανικές λέξεις εδώ και δύο αιώνες. Αλλά κανένας επίσης, τουλάχιστον στο επίσημο επίπεδο, δεν τις ερμηνεύει όπως έχουν τα αντίστοιχα διαστήματα στα Μακάμ. Μάλιστα είναι πολύ αρνητικό να ψάλλει κανείς «οσάν χόδσας» ή (το πιο ευγενικό), «οσάν τούρκος». Και αν δεν ψάλλονται οι χρώες συγκερασμένα, τα ψάλλονται το πολύ «κατά ιδιάζοντα τρόπον». Να ψάλλει «σαν έλληνας» είναι φορές φορές καλόν τι πράγμα, δηλαδή όχι πάντα κατακριτέον, αλλά εξερτάται πιάς σχολής μοιάζει.

Εδώ τελειώνει η εισήγησή μου, στην οποία ήθελα να σας σκιαγραφήσω τους προβληματισμούς στην θεωρία και πράξη των χρόνων στη σημερινή Βουλγαρία. Τα άμεσα συμπεράσματα που βγαίνουν είναι ότι τα πράγματα έχουν «πολύ ορθόδοξη» παρουσία – χωρίς απόλυτη σαφήνεια και διαφάνεια που χριάζονται, ίσως, αρκετή προσπάθεια για να διασαφισθούν. Τα έμμεσα συμπεράσματα είναι ότι και αυτές τις απόπειρες λογικών εξηγήσεων των πολύχρονων, ζοντανών ακουστικών φαινομένων δεν είναι μακριά από όλο το εξευρωπαϊζμό («αναλυτισμό») του 19-20 αι. στη προσπάθεια αντιλήψεως των παραδοσιακών εσωτερικών ήτε εξωτερικών ασμάτων.

Τα ερωτήματα («Πώς προέκυψαν τόσες ερμηνείες, που σύμφωνα με τους αντίστοιχους ψάλτες θεωρούνται σωστές;», «Πρόκειται για διαφορές δασκάλου – παράδοσης ή είναι ζήτημα διαφορετικής αντίληψης και θεωρητικής;», «Τι μας αναφέρουν οι πηγές;», «Υπάρχει κάτι το αδιαμφισβήτητο σωστό;») μείνουν ανοιχτά και πιστεύω ότι σε τέτοιο είδος συνεδρίων να βγεί σιγά-σιγά μιά «παραδοσιακή» και κατανοητή, εάν είναι δυνατόν, λύσις.

(Σας ευχαριστώ πολύ)

Αθήνα

20 X 2006

Jordan Kr. Banev